

АДЫЛБЕК КЫЗЫ Г., НАЗАРБЕКОВА Б.Ж., СУЛТАНОВА Б.Н.

Ж. Баласагын атындагы КУУ

АДЫЛБЕК КЫЗЫ Г., НАЗАРБЕКОВА Б.Ж., СУЛТАНОВА Б.Н.

КНУ имени Ж. Баласагына

ADYLBEK KYZY G., NAZARBEKOVA B.J., SULTANOVA B.N.

KNU named after J. Balasagyn

**КЕНЖЕ МЕКТЕП КУРАГЫНДАГЫ БАЛДАР МЕНЕН ТЕҢТУШТАРЫНЫН
ОРТОСУНДАГЫ БАЙЛАНЫШТЫН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ****ОСОБЕННОСТИ ОБЩЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ СО СВЕРСТНИКАМИ****FEATURES OF COMMUNICATION OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN WITH PEERS**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада кенже мектеп курагындагы балдар менен теңтуштарынын ортосундагы байланыштын өзгөчөлүктөрү, баланын толук психикалык өнүгүүсүнүн негизги фактору ачыкталды. Учурдагы коммуникация түшүнүгүнүн негизги жана башталгыч чекити анын иш-аракет катары интерпретацияланышы, балдардын таанылууга жана колдоого муктаждыгына карата көптөгөн изилдөөчүлөрдүн берген аныктамалары талдоого алынды. Ошондой эле инсандар аралык мамилелер чөйрөсүнүн көрсөткүчтөрү, инсандар аралык мамилелердин жүрүшү жана баланын инсандыгын өнүктүрүү топтогу балдардын биргелешкен ишмердүүлүктөрүнүн мазмундук мүнөздөмөлөрү менен шартталышы белгиленди. Кенже мектеп курагындагы балдар үчүн курдаштары менен баарлашуу психикалык өнүгүүнүн маанилүү фактору аныкталды.

Аннотация: В данной статье выявлены особенности общения младших школьников со сверстниками, основной фактор полноценного психического развития ребенка. Основным и отправным моментом современной концепции общения является его трактовка как деятельности, проанализированы определения, данные многими исследователями относительно потребности детей в признании и поддержке. Отмечено, что показатели межличностных отношений, течение межличностных отношений и развитие личности ребенка обусловлены содержательными особенностями совместной деятельности детей в группе. Для детей младшего школьного возраста общение со сверстниками определено как важный фактор умственного развития.

Abstract: This article reveals the peculiarities of communication between younger schoolchildren and peers, the main factor in the full mental development of a child. The main and starting point of the modern concept of communication is its interpretation as an activity; the definitions given by many researchers regarding the need of children for recognition and support are analyzed. It was also noted that indicators of interpersonal relationships, the course of interpersonal relationships and the development of a child's personality are determined by the substantive features of the joint activities of children in a group. For children of primary school age, communication with peers is identified as an important factor in mental development.

Негизги сөздөр: кенже мектеп курактагы балдар; коммуникация; психикалык өнүгүү; фактор; ишмердүүлүк; түшүнүк.

Ключевые слова: дети младшего школьного возраста; общение; психическое развитие; фактор; активность; понимание.

Keywords: children of primary school age; communication; mental development; factor; activity; understanding.

Социалдык реалдуулук адамдан курчап турган дүйнөнүн башка мүчөлөрү менен дайыма байланышта болушун талап кылат. Мындан тышкары, бул адамдын жашоосунун негизин түзгөн жана анын биологиялык жашоосун камсыз кылган коомдук мамилелерди куруу жөндөмдүүлүгү. Баланын толук психикалык өнүгүүсүнүн негизги фактору баарлашуу болуп саналат. Чондор менен өз ара аракеттенүү процессинде гана балдардын адамзаттын социалдык-тарыхый тажрыйбасын

өздөштүрүүсүнө жана алар үчүн адамзаттын өкүлдөрү болуу мүмкүнчүлүгүн ишке ашырууга мүмкүн болот.

Коммуникация бул процесстин катышуучуларынын өз ара аракети катары каралат, жалпы идеяларды табууга жана жалпы натыйжага жетүү үчүн алардын аракеттерин бириктирүүгө багытталган. Учурдагы коммуникация түшүнүгүнүн негизги жана башталгыч чекити анын иш-аракет катары интерпретацияланышын кароо керек. А.Н. Леонтьев тарабынан иштелип чыккан ишмердүүлүктүн жалпы концепциясын колдонуу менен ишмердүүлүктүн түрлөрүнүн бири катары коммуникацияны талдоо үчүн төмөнкүдөй жыйынтыкка келдик [8].

Коммуникация процессинин субъектиси, же объекти болуп башка адам, жалпы максаттардагы, жамааттык ишмердүүлүктүн идеяларындагы жолдош болуп саналат. Ар бир баарлашуунун спецификалык предмети болуп өз ара аракеттенүү процессинде көрүнгөн өнөктөштүн сапаттары жана касиеттери саналат. Баланын аң-сезиминде чагылдырылып, алар андан кийин баарлашуунун продуктуларына айланат. Ошол эле процессте бала өзү жөнүндө билип алат. Өзү жөнүндөгү идея (өз ара аракеттенүүдө ачылган кээ бир сапаттары жана касиеттери жөнүндө) да баарлашуунун продуктусуна кирет [3].

Кенже мектепте окуу мезгилине туура келген кенже мектеп курагынын чектери учурда 6-7 жаштан 9-10 жашка чейин белгиленет. Бул мезгилде баланын интенсивдүү физикалык жана психофизиологиялык өнүгүүсү жүрөт, бул мектепте системалуу билим алуу мүмкүнчүлүгүн аныктайт [1].

Мектепте билим алуунун башталышы баланын өнүгүүсүнүн социалдык абалынын өзгөрүшүнө алып келет. Ал «социалдык» субъект болуп калат жана азыр социалдык маанилүү милдеттерге ээ, алардын аткарылышы социалдык бааланат. Бала мектепке киргенде, анын айланасындагы адамдар менен болгон мамилесинде өзгөрүүлөр болот жана кыйла маанилүү. Биринчиден, байланыш үчүн бөлүнгөн убакыт бир топ көбөйөт. Азыр балдар күндүн көбүн айланасындагы адамдар: ата-энелер, мугалимдер, башка балдар менен байланышта өткөрүшөт.

Балдардын таанылууга жана колдоого муктаждыгы көптөгөн изилдөөчүлөр тарабынан баса белгиленет. Көрсө, балдардын колдоо жана түшүнүү муктаждыгы алардын баарлашуу жолу болуп саналат, анткени бул ишмердүүлүктүн жүрүшүндө гана башталгыч класстын окуучулары башкалардан өздөрүнүн ишмердүүлүгүнө, инсандык сапаттарына баа алып, адамдар менен баарлашуу зарылдыгын түшүнө алышат.

Мындай коммуникация баланын ишмердүүлүгүнүн кеңири чөйрөсүнүн «кызмат» бөлүгүн түзбөйт – когнитивдик же жемиштүү, бирок баарлашуунун башка түрлөрүнөн өзүнчө жана өзүнөн-өзү тереңдейт. Сунушталган баарлашуу стилинин айырмалоочу өзгөчөлүгү анын адамдардын инсандыгына – түшүнүүнү күткөн баланын өзүнүн индивидуалдуулугуна багытталгандыгы; адеп-ахлактык жүрүм-турумдун нормаларын таратуучу катары чыккан бойго жеткен адамдын индивидуалдуулугуна жана башкалардын өнүгүүсү, акырында, балдарды чагылдырууга жана аларды курчап турган дүйнөнү өздөштүрүүсүнө багытталган. Официалдуу орунду ээлеген жана таасирлерге жана активдүү активдүүлүккө болгон муктаждыктан келип чыккан алыскы, акыркы мотивдерге ортомчу болгон коммуникациянын когнитивдик жана ишкердик негиздеринен айырмаланып, жеке мотивдер баарлашуу ишмердигинде өзүнүн акыркы канааттануусун алат. Бул акыркы мотив катары чоң адам баланын алдына өзгөчө инсан катары, коомдун катышуучусу, белгилүү бир топтун өкүлү катары чыгат.

Кенже мектеп окуучусунун статусу биринчи жана экинчи класстарда өнүгөт, ал туруктуу жана андан аркы социалдык өнүгүүгө, ошондой эле достору, классы жана жалпы эле мектеп менен болгон мамилесине таасирин тийгизет. Мугалимдин инсандык өнүгүүсүндөгү авторитетинин жана ролунун мааниси азайып, курдаштары менен болгон мамилеси күчөйт. Жеке мамилелер топторду (чакан топторду) түзүүнүн негизги негизи болуп саналат. Педагогдор ушундай балдардын аткарып жаткан ишмердүүлүктүн маңызын толук кандуу түшүнүп билүүсүнө өбөлгө түзүп, ар бир коомдук ишмердүүлүктөргө бул окуучуларды көбүрөөк тартуу милдети коюлат [6].

Мындай топтордун катышуучуларынын составы биринчи класста 2-3төн, төртүнчү класста 5-6дан көбөйөт. Ал эми адегенде балдардын жанаша отурганы балдарды байланыштырган фактор болсо, кийинчерээк - жалпы кызыкчылыктар жана моралдык сапаттар. Тарбиялык иш-чаралар коллективдин калыптанышына өбөлгө түзөт, анын бирдиктүү идеялары жана максаттары менен биримдигине өбөлгө түзөт. Класстагы окуучунун абалы ар кандай болушу мүмкүн: оң жана терс. Биринчи жагдайда окуучу мектепке барганына кубанат, коомдук жана тарбиялык иштерге активдүү катышат, коллективге позитивдүү мамиле кылат [4].

Экинчи жагдайда окуучуга өзүнүн статусуна нааразы болуу сезими пайда болот, бул моралдык өнүгүүгө терс таасирин тийгизет.

Биринчи класста балдар мугалимдин берген баасына жана окуудагы ийгилигине карап шеригин тандашат, андан кийин үчүнчү жана төртүнчү класстарда касиеттерге объективдүү баа берүү менен байланышкан социалдык чөйрөнү тандоого түрткү болгон касиеттер жолдоштун сапаттары пайда болот.

Коммуникация коомдук мамилелердин өзгөчө мектебине айланат. Бала дагы эле аң-сезимсиз түрдө өзүнөн баарлашуунун бардык түрлөрүнүн болушун ажыратат. Ошондой эле аң-сезимсиз түрдө өзүнүн эрктүү сапаттарына жана кандайдыр бир коомдук чечкиндүүлүккө таянып, аларды колдонууга аракет кылат. Кенже мектеп курагындагы балдардын башкалар менен болгон мамилеси өзгөрөт. Л.С. Выготский, баланын маданиятынын өнүгүү тарыхын «жүрүм-турумдун жогорку формаларынын социогенези» катары көрсөтүүгө болот. Топтук турмуштун тереңинде гана жеке жүрүм-турум пайда болот [4].

Мектеп окуучуларынын ортосундагы мамилелерде өзгөрүүлөр болуп жатат. Эгерде үч жаштан алты жашка чейинки курактагы балдар өз мамилелерин негизинен ата-энелеринин көзөмөлү астында курса, алты жаштан он эки жашка чейинки мектеп окуучулары убактысынын көбүн ата-энесинин көзөмөлсүз өткөрүшөт. Кенже мектеп окуучулары үчүн, адатта, бир жыныстагы балдардын ортосунда достук пайда болот. Ата-эне менен болгон байланыш азайган сайын бала досторунун жардамына жана колдоосуна муктаж боло баштайт. Ал эмоционалдык коопсуздукту да түзүшү керек.

Атап айтканда, курдаштардын тобу балага ата-эненин баалуулуктары жана көрсөтмөлөрү аркылуу иштеген бир фильтр катары көрүнөт, ошону менен кайсынысын ыргытып, кайсынысын келечекте колдонмо катары колдонууну тандайт. Адаттагыдай эле, окуучулардын жынысына, жашына, социалдык жана экономикалык абалына жараша окуу процессинде курдаш топтор түзүлөт.

Өзүнчө көйгөй катары – бул үй-бүлөдөн тышкары, мугалимдер жана классташтар менен - баланын көңүлү чөгүп, кастык жана баш ийбестиктен коркуунун жана уялчаактыгынын, чечкинсиздигинин ачык формаларына чейин болгон өз-ара мамиледе келип чыгышы мүмкүн болгон баарлашуу кыйынчылыктары саналат. Классташтар менен башталгыч класстарда пайда болгон нормалдуу эмес мамилелер инсандык ийгиликке жетишсиз болушу мүмкүн. Ошол эле учурда баарлашуу баланын өзүн-өзү сыйлоонун, анын инсандык сапаттарынын, кулк-мүнөзүнүн, адеп-ахлактык мүнөзүнүн өзгөчөлүктөрүнүн көрсөткүчү болуп саналат [2].

Балдардын ортосундагы натыйжасыз өз ара аракеттенүүнүн булактары мотивдердин калыптануу мүнөзү менен айкалыштырылышы мүмкүн – социалдык мотивдердин начар өнүгүшү, классташына ориентация, анын каалоолорунун жана кызыкчылыктарынын диапозону, ошондой эле зарыл болгон өнүгүүнүн төмөн деңгээли.

Инсандар аралык мамилелер чөйрөсүнүн көрсөткүчтөрү болуп төмөнкүлөр саналат:

1. Башка адамдын кабыл алуу касиеттери (эмоционалдык, рационалдуу, жүрүм-турумдук):
 - а) башка адамдарды эгоцентридик же анти-эгоцентридик кабыл алуу, башкача айтканда, башкаларды өзүнүн баалуулугунда кабыл алуу;
 - б) башканы бир жактуу же көп тараптуу кабыл алуу.
2. Сиздин кызыкчылыктарыңызды, муктаждыктарыңызды, баалуулуктарыңызды айланаңыздагы адамдардын кызыкчылыктары менен салыштыруу жөндөмү.
3. Башкалар менен болгон мамилелердин диапозонун түшүнүү деңгээли.

Бул көрсөткүчтөр мектеп окуучуларынын мугалимдери жана психологдору тарабынан көзөмөлдөнүп, түзөтүү жана өнүктүрүү иш-чараларынын негизги багыты болууга тийиш. Коррекциялык көйгөйлөрдү чечүү үчүн иш-аракеттин ылайыктуу ыкмасы топтук оюн болуп саналат. Оюнда окуучулардын өз ара мамилелерин калыптандыруу балдар тобун өзгөчө тандоону, жалпы иш-аракеттерди башкарууда белгиленген позициялык ролдорду солкулдатуу, мамилелерди «адилет» башкаруунун ыкмаларын жана нормаларын киргизүүнү камтыйт. Тематикалык ролдук оюн классташтарына (жана мугалимге карата) оң эмоционалдык мамилени орнотууга кепилдик берет. Оюндун жүрүшүндө кенжемектеп окуучу негизги коомдук көндүмдөргө ээ болот. "Балдар коомунун" ролдору жана эрежелери чоңдор коомунда белгиленген эрежелерди үйрөнүүгө мүмкүндүк берет. Оюн кызматташтык жана атаандаштык сезимдерин жакшыртат. Лидерлик, чыккынчылык, теңдик, адилетсиздик, чынчылдык сыяктуу түшүнүктөр ачык чыныгы мааниге ээ болот [3].

Жекече тарбиялоо процесстери топтун калыптануу процесстери менен бекем байланышкан. Бир позициядан топтун позициясынын даражасы, анда түзүлгөн кызматтык жана инсандар аралык байланыштардын багыты команданын ар бир мүчөсүнүн өнүгүү багытына жана темаларына таасир берет. Башка жагынан алып караганда, окуучулардын активдүүлүгү, физикалык жана интеллектуалдык өнүгүү деңгээли, потенциалы жана жөндөмдүүлүгү топтун тарбиялык күчүн жана таасирин аныктайт.

Окуучунун жамааттык мамилелердин системасына кошулуу процесси татаал, белгисиз жана түшүнүксүз. Окуучулар физикалык өзгөчөлүктөрү, жөндөмдөрү жана көндүмдөрү боюнча айырмаланат. Ошондуктан мектеп окуучулары ар кандай жолдор менен социалдык мамилелерге кирип, досторунун жана классташтарынын ар кандай реакциясын жаратып, топко таасирин тийгизет [5]. 7 жаштан 10 жашка чейинки бала жаңы ишти - окууну өздөштүрө баштайт. Так анын коомдо жаңы статуска ээ болуп, окуучу, билимдүү инсан болуп калышы анын психологиялык келбетине, жүрүм-турумуна жаңы из калтырат. Бала белгилүү бир билимди гана өздөштүрбөйт. Ал үйрөнүүгө үйрөнүп жатат. Жаңы окуу ишинин таасири астында баланын ой жүгүртүүсү, көңүл буруусу жана эс тутуму өзгөрөт.

Кенже мектеп окуучулары көбүнчө сезимдерин жана мамилелерин билдирүүдө жоопкердүүлүк, кызыгуу жана ишенимдүүлүк менен мүнөздөлөт.

Бул курактагы балдардын хоббилери өзгөрмөлүү жана туруксуз. Балдар чыгармачылык мүнөздөгү предметтерге (ырдоо, музыка, сүрөт тартуу ж.б.) эң чоң кызыгууну көрсөтүшөт. Өзүнүн табияты боюнча мындай балдар индивидуалист болушат. Убакыттын өтүшү менен тарбиянын таасири астында гана аларда коллективдик багыт калыптана баштайт. Бул үчүн окуучулардын жамааттык жана бөлүштүрүүчү иштерин чакан топтордо (звенодо, бригадаларда, ийримдерде) даярдоо чоң мааниге ээ, мында бир окуучунун активдүүлүгү башкалардын ишинин натыйжасынан көз каранды жана ар бир адам өзүнүн жеке иши үчүн гана жооп бербестен, башкалардын иш-аракеттери үчүн да жооп беришет.

Мектепке киргенден кийин кенже мектеп окуучуларынын теңтуштары менен болгон мамилелери көптөгөн жүрүм-турум моделдерин кайра курууну талап кылат жана алардын өзгөчө өзгөчөлүктөрү менен мүнөздөлөт. Билим берүү процессинин башталышы билим берүү кызматташтыгынын көндүмдөрүн окутуу катары түзүлүшү керек. Балдардын аракети мамилелерди өздөштүрүү үчүн: сүйлөшүүлөрдү жүргүзүү, пикир алмашуу, бири-бирин жана өзүн түшүнүү жана баалоо жөндөмдүүлүгүнө багытталышы зарыл.

Психологиялык изилдөөлөр көрсөткөндөй, башталгыч класстын окуучуларынын сабак учурунда түз баарлашуусуна тыюу салуу (сүйлөшө алуу, бири-бирине жакындашуу, ой алмашуу) ар бир баланы алда канча алсыз, корголбогон, көз каранды ыңгайсыз абалга алып келет, демек, баары мугалимди туурап, өзүнүн көз карашынды издебеген, көбүрөөк мугалимден көз каранды болууга алып келет.

Биринчи класстын окуучуларынын мамилелери мугалим тарабынан тарбиялык иштерди уюштуруу аркылуу аныкталышы маанилүү, ал класста статустарды жана инсандар аралык мамилелерди орнотууга салым кошот. Артыкчылыктардын арасында көбүнчө жакшы окуган, мугалим тарабынан макталып, өзгөчөлөнүп турган балдар бар. Экинчи жана үчүнчү класстарда мугалимдин инсандыгы азыраак болуп калат, бирок классташтары менен болгон мамилеси жакындап, дифференцияланат. Адатта, балдар симпатия жана жалпы кызыкчылыктардын негизинде бириге баштайт. Алардын жашаган жеринин жана жынысынын жакындыгы да чоң роль ойнойт.

Кенже класстарда класс формалдуу эмес топторго бөлүнөт, алар кээде расмий мектеп бирикмелерине (шилтемелер, жылдыздар ж.б.) караганда олуттуураак болуп калат. Алар өздөрүнүн жүрүм-турум нормаларын, баалуулуктарын жана кызыкчылыктарын иштеп чыгышы мүмкүн, алар негизинен лидерге тиешелүү. Бул топтор сөзсүз түрдө бүткүл класска антагонист эмес, бирок кээде белгилүү бир семантикалык тоскоолдук пайда болушу мүмкүн. Эреже катары, бул топторго кирген балдар кандайдыр бир жеке кызыкчылыктары бар (спорт, оюн хоббиси ж.б.) бүтүндөй команданын активдүү мүчөлөрү болууну токтотушпайт.

Чоңдор менен баарлашуу балдардын теңтуштары менен баарлашуусуна олуттуу таасир этет. Чоңдор менен баарлашууда бакубат болуу жагымдуу эмоционалдык негизди жана баланын теңтуштары менен баарлашуунун ийгилигине болгон ишенимин түзөт [5].

Кенже мектеп окуучулары бул үчүн алардын баарлашуусунун мазмунун, анын узактыгын, интенсивдүүлүгүн жана туруктуулугун аныктаган конкреттүү материалдык жана практикалык

негиздер болгондо баарлашууга киришет. Бирок, келечекте дүйнөгө жана адамдарга болгон мамилени калыптандыруу үчүн дал ушул алгачкы мамилелер маанилүү болот. Бул жерде дагы эле бул мамилени оңдоо жана алдын алуу мүмкүн. Ошол эле учурда, баланын инсандар аралык мамилелердин мүнөзүнө нааразычылыгын байкоо өтө кыйын экенин эске алуу керек, анткени баланын өзү дагы рефлексивдүү жөндөмдүүлүктөрүн иштеп чыга элек. Бул учурда кырдаалдык нааразычылыкты туруктуу, патологиялык канааттанбоочулук менен оңой чаташтырууга болот.

Кенже мектеп окуучуларынын ортосундагы мамилелер чөйрөсүнүн түзүмү өтө ишенимсиз жана мобилдүү. Көптөгөн балдар белгилүү бир ишмердүүлүктөргө байланыштуу курдаштары менен кырдаалдык мамилелерди өрчүтүшөт, кенири ситуациялык оюн коомдорун жана досторунун туруктуу топторун түзүшөт. Мындай достор топторунун саны биринчи класста 2-3 адамдан, үчүнчү класста 4-5 адамга чейин жетет. Бул топтордун жеке курамы кыйла ийкемдүү, бирок үчүнчү класска карата артыкчылыктардын туруктуулугунун жогорулашы байкалат. Бирок бардык туруксуздукка карабастан, башталгыч класстарда пайда болгон баарлашуу кээде 10-20 же андан да көп жылдарга созулат [4].

Ошентип, кенже мектеп курагы дүйнөнү жана өзүн баалоо ыкмаларын өнүктүрүүнүн, жеке баарлашуу стилин калыптандыруунун маанилүү этабы болуп саналат. Бул жерде адамдын дүйнөгө, адамдарга жана өзүнө болгон мамилесинин пайдубалы түптөлөт. Бул өнүгүүдө маанилүү ролду мамилелер системасынын матрицасын түзгөн чоңдор жана өз ара аракеттенүү ыкмалары «практикаланган» теңтуш ойнойт.

Бала мектепке киргенде коомдук тажрыйбаны – мектепте пайда болгон инсандар аралык мамилелерди өздөштүрүү процессине катышат. Бул "жашыруун социалдаштыруу программасы", анын натыйжасында окуучунун эмоционалдык жана социалдык жашоосу кеңейет, анын өзү жөнүндөгү идеясы жана башкалар аны кандай кабыл алаары өнүгөт.

Мектепке барган алгачкы күндөрдөн баштап бала классташтары жана мугалимдери менен инсандар аралык мамиледе болот. Башталгыч мектеп курагында мындай мамилелердин өнүгүү динамикасы жана негиздүүлүгү талашсыз.

Биринчи класстын окуучулары үчүн мектепке көнүп жатканда классташтары менен болгон мамиле, адатта, жаңы мектеп тажрыйбасын алмашуу үчүн экинчи орунда турат.

Башында балдар бири-бири менен табигый байланыштардан тартынышат, алардын ар бири дагы эле "өз алдынча". Балдар мугалим аркылуу бири-бири менен байланышат. Балдар топторунда теңтуштар менен функционалдык-ролдук, эмоционалдык-баалоочу жана инсандык-семантикалык сыяктуу мамилелерди баса белгилесе болот.

Ишкердик байланыш жана биргелешкен иш-чаралар менен таанышууда функционалдык-ролдук мамилелер маанилүү. Мындай мамилелер бойго жеткен балдардын турмуштук ишмердүүлүгүнүн тигил же бул коом үчүн өзгөчө (эмгек, билим алуу, оюн ж.б.) чөйрөлөрүндө белгиленет жана баланын топтун ишмердүүлүктөрүнүн нормаларын жана ыкмаларын өздөштүрүүсүнө жараша түзүлөт. Оюнда инклюзив катары жана окуучулардын командадагы биргелешкен ишмердүүлүгүнүн бардык башка формаларында мамилелердин эки түрү чагылдырылат: оюндук мамилелердин өзү жана оюндагы биргелешкен ишмердүүлүккө байланыштуу мамилелер.

Инсандар аралык мамилелердин жүрүшү жана баланын инсандыгын өнүктүрүү топтогу балдардын биргелешкен ишмердүүлүктөрүнүн мазмундук мүнөздөмөлөрү менен шартталган (анын себеби, кандай баалуулуктардын атынан жүзөгө ашырылат).

Биргелешкен ишмердүүлүк инсандар аралык мамилелерди “өндүрүү” - бул балдар тобунда инсандар аралык мамилелерди өзгөртүүгө мүмкүн болгон каражат.

Баланын классташтары менен болгон мамилеси өзүнөн-өзү жана уюшкан түрдө пайда болушу мүмкүн, курактык өзгөчөлүктөргө ээ. Кенже мектеп курагында теңтуштар менен баарлашуу бул курактагы балдар үчүн кабыл алынган жүрүм-турум эрежелерине негизделет.

Баланын мектепке киришинен улам пайда болгон инсандын социалдык өнүгүүсүнүн жаңы абалы ага көнүүнү талап кылат.

Мектеп окуучуларынын класстагы мамилелери адегенде окуучулардын ортосундагы функционалдык-ролдук мамилелер катары өнүгөт. Бири-бирин баалоо үчүн негиз жеке мүнөздөмөлөргө караганда негизги ролу болуп саналат. Кенже мектеп окуучуларынын топторунда өз ара баалоону калыптандыруунун шарты биринчи кезекте окуучулар өз мүмкүнчүлүктөрүн көрсөтүп, мугалимдин жана теңтуштарынын коомдук баасын алган тарбиялык иш-чаралар болуп

саналат. Өз ара баа берүү негизинен ушул курактагы эң маанилүү чоң болгон мугалимдин аларга же башка окуучуларга жасаган мамилесинен көз каранды.

Кенже мектеп курагындагы бала пикир алышуу жөндөмүн активдүү коргойт. Бул этапта достук мамилелер түзүлөт. Бул курактык этаптагы негизги милдеттердин бири классташтары менен социалдык өз ара аракеттенүү көндүмдөргө ээ болуу жана достук байланыштарды түзө билүү.

Эгерде бала 9-10 жашка чейинки курактагы классташтарынын бири менен достук мамиле түзсө, бул бала теңтуштары менен тыгыз социалдык байланыш түзө алат, узак убакыт бою мамиле түзө алат жана аны менен баарлашуу да кимдир бирөө үчүн маанилүү жана кызыктуу.

Атайын изилдөөлөрдүн жыйынтыгы көрсөткөндөй, досторго болгон мамиле жана достук түшүнүгүнүн өзү кенже мектеп курагында белгилүү бир өнүгүүгө ээ (Я.Л. Коломенский) [7]. 5-7 жаштагы бала биринчи кезекте ким менен көп көрүшкөн, ойногон балдарды достору деп эсептейт. Бул тандоо тышкы факторлордон турат: балдар класста чогуу отурушат, бир короодо жашайт ж.б.. Бул куракта кенже мектеп окуучулары кулк-мүнөзүнө жана инсандык өзгөчөлүктөрүнө эмес, жүрүм-турумуна көңүл бурушат. Досторун сыпаттап, "достор жакшы жүрүшөт", "көңүл ачышат" деп айтышат. Бул мезгилде мамилелер ишенимсиз, алар абдан оңой пайда болуп, тез эле бүтүшү мүмкүн. 8 жаштан 11 жашка чейинки курактагы балдар аларга жардам бергендерди, алардын суроо-талаптарына жооп бергендерди жана алардын кызыкчылыктарын бөлүшкөндөрдү дос катары эсептешет. Өз ара тилектештиктин жана достуктун пайда болушу үчүн боорукердик, кунт коюучулук, өз алдынчалык, өзүнө ишенүү, чынчылдык сыяктуу инсандык сапаттар маанилүү болуп калат [7].

Акырындык менен бала мектеп чындыгын өздөштүргөн сайын, класста инсандар аралык мамилелердин системасы калыптанат. Ал башкалардын баарынан үстөмдүк кылган түз эмоционалдык мамилеге негизделген.

Кенже мектеп курагындагы балдар чоңойгон сайын баарлашууга, класстык жамаатта белгилүү бир позицияга ээ болууга, классташтарынын арасында урмат-сыйга, беделге болгон муктаждык күчөйт.

Ошентип, кенже мектеп курагындагы балдар үчүн курдаштары менен баарлашуу психикалык өнүгүүнүн маанилүү фактору болуп саналат. Кенже мектеп курагынын башталышында, мектепке көнүү мезгилинде теңтуштар менен баарлашуу экинчи планга өтөт. Балдар бири-бири менен байланышудан качышы мүмкүн, ошондуктан мугалим аркылуу теңтуштары менен баарлашышат. Кенже мектеп курагында балдар курдаштары менен активдүү аралашып, достошуп, баарлашуу жөндөмдөрүн өнүктүрүшөт. Кенже мектеп курагындагы балдардын ортосундагы баарлашуу жүрүм-турумдун белгиленген эрежелерине негизделет жана функционалдык жана ролдук мүнөздө болот. Көптөгөн кенже мектеп окуучулары белгилүү иш-чаралар боюнча теңтуштары менен кырдаалдык байланышка ээ болушат, ошондой эле кеңири кырдаалдык оюн коомдору жана туруктуу достор топтору бар.

Колдонулган адабияттар

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология: учебник и практикум для академического бакалавриата. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Изд-во «Юрайт»; ИД «Юрайт», 2014, 697 с.
2. Астапов В.М. Тревожность у детей. – Москва: «Когито-центр», 2014, 36 с.
3. Битянова М.Р., Глазунова О.И. Антропологический подход к решению проблем успешности обучения ребенка в школе // Психологическая наука и образование, 2005, № 1. с. 5-8.
4. Выготский Л.С. Психология развития ребенка. – Москва: Эксмо, 2013. 512 с.
5. Гудимова А.Н., Кулуева С.С., Ырыскадыр кызы А. Педагогикалык диагностика –кенже мектеп окуучуларынын универсалдык окуу аракеттерин өнүктүрүүнүн каражаттарынын бири // Ж. Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы, 2023, №2 (114), 36-43-б.
6. Жуматаева А.С., Сейдалиева Г.А. Кенже окуучуларга класстан сырткаркы иштерде экологиялык тарбиялоону жүргүзүү // Ж. Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы, 2023, №2 (114), 349-357-б.
7. Коломинский Я.Л., Панько Е.А. Учителю о психологии детей шестилетнего возраста: книга для учителя. – Москва: Просвещение, 1999, 190 с.
8. Леонтьев А.Н. Психологические основы развития и обучения.–Москва: Смысл, 2013, 426 с.